

Tilburg University

De 'Katechismus van de katholieke kerk' onder de catechismussen

Jacobs, J.Y.H.A.; Gielis, M.A.M.E.

Published in:

In spanning: De Katechismus van de katholieke kerk gesitueerd: Inleiding en commentaar

Publication date:

1998

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Jacobs, J. Y. H. A., & Gielis, M. A. M. E. (1998). De 'Katechismus van de katholieke kerk' onder de catechismussen. In A. P. J. Brants, & H. P. J. Witte (Eds.), *In spanning: De Katechismus van de katholieke kerk gesitueerd: Inleiding en commentaar* (pp. 82-105). Gooi & Sticht.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DE 'KATECHISMUS VAN DE KATHOLIEKE KERK' ONDER DE CATECHISMUSSEN

Marcel Gielis en Jan Jacobs

Inleiding

Met de verschijning van de Nederlandse vertaling van de *Catéchisme de l'Eglise Catholique* op 30 maart 1995 kregen de katholieken in Nederland en Vlaanderen de beschikking over een opmerkelijk, maar zeker niet onomstreden catechismusboek. De *Katechismus van de katholieke kerk* werd hun aangereikt als een door de hoogste kerkleiding geautoriseerde leerstellige uiteenzetting van het katholieke geloof in al zijn facetten. Er zijn auteurs die dit werk om die reden een plaats geven dicht bij de heilige Schrift als de primaire vertolking van de christelijke heilsboodschap, en niet ver van het Missaal als het officiële, op de eucharistie georiënteerde gebedsboek van de katholieke geloofsgemeenschap. Anderen zijn minder enthousiast, en typeren het boek als een poging van de Romeinse Curie om de sedert het Tweede Vaticaans concilie ingezette diversiteit op het punt van de geloofsverwoording tegen te gaan en de preconciulaire katholieke identiteit te restaureren. Hoe het ook zij, de *Katechismus van de katholieke kerk* is een specimen van een bepaald genre binnen de religieuze literatuur, namelijk de catechismussen¹. Als zodanig willen wij de recente catechismus hier aan de orde stellen.

Aanvankelijk werd met 'catechismus' het godsdienstonderwijs aangeduid, maar sinds de zestiende eeuw duidt deze term meestal het daarbij gebruikte handboek aan. Een catechismus is dus een boek waarin een samenvatting van de geloofsleer geboden wordt, veelal om op school of in de kerkelijke catechese als leerboek gebruikt te worden. Dikwijls worden dergelijke boeken uitgevaardigd door de bevoegde kerkelijke overheid. In de katholieke kerk is dat de bisschop. Aldus ontstaan de diocesane of kerkprovinciale catechismussen. Omdat deze catechetische handboeken bijna steeds in de vorm van vragen en antwoorden zijn opgesteld, wordt dit in heel wat defi-

1 J. Hofinger, 'Katechismus', in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, tweede uitgave, deel 6, 1961, 45-50; W. Bless en J. Dinjens, 'Godsdienstonderwijs. III. De catechismus', in: *Encyclopaedie van het Katholicisme*, deel 1, 1955, 875-881.

nities karakteristiek voor het catechismusgenre genoemd². Er bestaan evenwel ook catechismussen, meestal degene die wat uitgebreider zijn, en bestemd zijn voor de catecheten, die gesteld zijn in één doorlopende tekst.

In deze bijdrage willen we de recente universele catechismus qua opzet, vorm en statuut localiseren in het geheel van de ontwikkeling van de catechismuscatechese in de Nederlanden. Hierbij denken we dan op de eerste plaats aan de officiële catechismussen van de Mechelse en de Utrechtse kerkprovincie, maar meer terloops zullen ook niet-officiële samenvattingen van de geloofsleer ter sprake komen. We beginnen overigens met een overzicht van de voorgeschiedenis van de catechismus, die als genre ontstaat in de zestiende eeuw. Aan de orde komen samenvattingen van de geloofsleer door theologen uit Oudheid en Middeleeuwen, alsmede de zestiende-eeuwse catechismussen. Na een schets van de directe ontstaansgeschiedenis van de *Katechismus van de katholieke kerk* wordt deze bijdrage afgesloten met een eerste verkenning van de inhoudelijke relatie tussen de catechismus en het gedachtegoed van het Tweede Vaticaans concilie.

1 Voorgeschiedenis van de catechismus

Samenvattingen van de kerkelijke leer in christelijke Oudheid en Middeleeuwen

In 421 schreef de heilige Augustinus (354-430) op verzoek van Laurentius, een leek, een handboekje met een samenvatting van de christelijke leer, *Enchiridion sive de fide, spe et caritate*³. De ondertitel geeft aan dat het opgezet is als een verhandeling over de drie goddelijke deugden geloof, hoop en liefde. Het werk telt 122 capita. Veruit het uitvoerigste deel, capita 9-113, is dat over het geloof; het bestaat uit een uitleg van de geloofsbelijdenis. Het deel over de hoop, capita 114-116, omvat een uitleg van het gebed des Heren, en in het deel over de liefde, capita 117-121, wordt gesproken over het naleven van Gods geboden. Behalve in het *Enchiridion* heeft Augustinus ook in *De doctrina christiana* en in *De catechizandis rudibus* een samenvatting van de kerkelijke leer geboden⁴. Omdat hij van oordeel was dat de juiste verklaring van de Schrift gevonden wordt in de leer van de kerk, begint hij zijn handleiding voor de exegese, *De doctrina christiana*, met een uiteenzetting van deze leer (boek I). In *De catechizandis rudibus* geeft hij – na een

2 Volgens Van Dale, twaalfde druk, Utrecht-Antwerpen, 1995 is een catechismus een 'overzicht van de beginselen of voornaamste waarheden van de leer van een kerk in de vorm van vragen en antwoorden'.

3 Augustinus, *Enchiridion*, uitgave met Franse vertaling in: *Oeuvres de Saint Augustin*, deel 9, Parijs, 1947, 77-327. Reeds in 393, toen hij nog geen bisschop was, had Augustinus een korte uitleg van de geloofsbelijdenis geboden in *De fide et symbolo*, een bewerking van een toespraak op het concilie van de Afrikaanse kerk in dat jaar.

4 Augustinus, *De catechizandis rudibus - De doctrina christiana*, uitgave met Franse vertaling in: *Oeuvres de Saint Augustin*, deel 11, Parijs, 1949.

theoretische uiteenzetting over de wijze waarop men catechese moet geven (eerste deel) – in het tweede deel twee voorbeelden van catechese, die allebei het geheel van de kerkleer betreffen.

In een historisch overzicht van samenvattingen van de christelijke leer moet ook aandacht gegeven worden aan de middeleeuwse scholastieke sententiënverzamelingen en -commentaren en summa's: Petrus Canisius zal zijn catechismus voor de humanioraleerlingen trouwens *Summa* noemen. De scholastiek – de filosofie en theologie zoals die aan de universiteiten beoefend werden – begint in het midden van de twaalfde eeuw met de samenstelling door Petrus Lombardus (leraar aan de Parijse kathedraalschool, een van de scholen waaruit zich omstreeks 1200 de universiteit zal ontwikkelen, en later bisschop van Parijs) van de *Sententiarum libri IV*, een systematisch geordende verzameling uitspraken van kerkvaders⁵. Het eerste boek handelt over de drie-ene God, het tweede over de schepping van de engelen, de wereld en de mens alsmede over de zondeval en de genade, het derde over Jezus Christus en de verlossing en over de deugden, de zonden en de geboden en het vierde over de sacramenten en de uitersten. De meest geciteerde autoriteit is Augustinus (heel dikwijls uit het *Enchiridion* overigens). Bij controversiële onderwerpen volgt Lombardus steeds Augustinus. Deels door gebrek aan originaliteit waren Petrus Lombardus' *Sententiae* een geschikt handboek; ze kregen grote invloed: tot in de zestiende eeuw moest iedere theoloog de systematische theologie leren door lessen over de *Sententiae* van Lombardus te horen en commentaar op deze *Sententiae* te schrijven. Omdat de scholastieke theologie zo in feite uitging van de *Sententiae* van Petrus Lombardus, en anderzijds in de klassieke methodologie (bijvoorbeeld bij Thomas van Aquino) gezegd werd dat de dogma's (of de leer van de kerk) de principes van de theologie zijn, werden de *Sententiae* en de kerkelijke leer mettertijd bijna met elkaar geïdentificeerd.

Tot de belangrijkste systematisch-theologische werken van Thomas van Aquino (1225-1274), de meest invloedrijke scholasticus, behoort het sententiëncommentaar dat hij als student (als baccalaureus sententiaris) geschreven heeft. In onderscheid met andere middeleeuwse theologen heeft Thomas zijn jeugdwerk later niet bewerkt, maar in plaats daarvan een ander groots opgezet systematisch-theologisch werk geschreven: de *Summa theologiae*⁶. Het schema van Lombardus' *Sententiae* is hierin behouden gebleven, behalve dat de plaats (en de omvang!) van de moraaltheologie gewijzigd is. Het eerste deel omvat de leer over God en de schepping, het tweede deel de algemene en bijzondere moraal (de algemene moraal omvat ook de ge-

5 Petrus Lombardus, *Sententiae in IV libris distinctae*, uitgave Collegium Sancti Bonaventurae ad Claras Aquas, 2 delen, Grottaferrata (Rome), 1971-1981.

6 Thomas van Aquino, *Summa theologiae*, in: *Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P.M. edita*, delen IV-XII, Rome, 1888-1906.

nadeleer; de bijzondere moraalleer is geordend volgens de deugden-catalogen, en omvat ook de leer over de levensstaten), en het derde deel de leer over Christus, de sacramenten en de uitersten. Thomas is gestorven toen hij aan het traktaat over het boetesacrament werkte. Zijn secretaris Reginald van Piperno heeft de *Summa* voltooid door gedeelten van Thomas' sententiëncommentaar te ordenen volgens het plan van het nog niet voltooide deel van de *Summa* (het *Supplementum partis tertiae*). Aan Reginald van Piperno heeft Thomas een op Augustinus' *Enchiridion* geïnspireerde korte samenvatting van de kerkelijke leer opgedragen: het *Compendium theologiae*⁷. Het had moeten bestaan uit een uiteenzetting over geloof, hoop en liefde aan de hand van twaalf artikelen, gebed en tien geboden (het tweede deel zou ook de eschatologie omvatten; in het tweede of derde deel zouden ook de sacramenten nog behandeld worden), maar dat is - net als de *Summa* - onvoltooid gebleven: van het tweede deel waren bij Thomas' dood tien kapitels geschreven.

De laatmiddeleeuwse catechese

De inhoud van de catechese in de late Middeleeuwen wordt klaar en duidelijk omschreven door de Utrechtse bisschop Jan van Sierck (of Zyric) in zijn statuten van 1294: de pastoors moeten, om hun parochianen in de leer van de kerk te onderwijzen, uitleg geven over credo, 'Onze Vader', tien geboden en sacramenten⁸. Dit is inderdaad ook de stof van de laatmiddeleeuwse catechetische traktaten, hoewel de moraalleer met het oog op de biechtpraktijk een duidelijk overwicht kreeg. Het desbetreffende hoofdstuk in die traktaten omvatte niet alleen de uitleg van de tien geboden van God en van de vijf geboden van de heilige Kerk, maar ook allerlei zonde- en deugden-catalogen werden besproken, zoals goddelijke en kardinale deugden (het ordeningsprincipe van de moraal bij Thomas), gaven en vruchten van de heilige Geest, zaligsprekingen, werken van barmhartigheid, evangelische raden, hoofdzonden, vreemde en wraakroepende zonden en zonden tegen de heilige Geest.

In studies over de laatmiddeleeuwse catechese wijst Troelstra op de veelvormigheid ervan: huis-, school- en kanselonderwijs, onderwijs voor en tijdens de biecht, onderwijs door kerkelijke kunst en toneel en door didactische literatuur. De stof omvatte overeenkomstig de aansporing van Jan van Sierck de zonden en de deugden (geboden en zonde- en deugden-catalogen), het gebed ('Onze Vader', 'Wees gegroet', zeven boetepsalmen), het geloof (twaalf artikelen) en de sacramenten. De methode werd gekenmerkt door

7 Thomas van Aquino, *Compendium theologiae seu Brevis compilatio theologiae ad fratrem Raynaldum*, in: *Opera omnia iussu Leonis XIII P.M. edita*, deel XLII, Rome, 1979, 1-205.

8 R.R. Post, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*, deel I, Utrecht - Antwerpen, 1957, 189.

een sterke integratie van de religieuze opvoeding in het geheel van het maatschappelijk leven⁹. Catechismusteksten werden nogal eens aangebracht op de muren van de kerken.

Het belangrijkste catechetische traktaat dat in de late Middeleeuwen in de Nederlanden verspreid was, is het *Opus tripartit(ici)um* van de kanselier van de Parijse universiteit van omstreeks 1400, Jean Gerson¹⁰. Dit werk, eerst in het Frans geschreven, maar onmiddellijk in het Latijn vertaald, omvat een uiteenzetting over de tien geboden voorafgegaan door een zeer korte uitleg van het credo, een biechtleer en een voorbereiding op de dood. Etienne Poncher, bisschop van Parijs, vaardigde in het begin van de zestiende eeuw Gersons driedelig werkje uit als catechismus van zijn bisdom. In 1512 volgde de Luikse bisschop Erard de la Marck dit voorbeeld na. Voor het Nederlandstalig deel van zijn bisdom (het huidige Noord-Brabant, de beide Limburchen, het Noorden van de provincie Antwerpen en de provincie Vlaams-Brabant) liet hij een vertaling in de landstaal maken, die hij te Antwerpen liet drukken¹¹. Dit is naar alle waarschijnlijkheid de eerste officiële catechismus in onze gewesten. De algemeen verspreide opvatting dat de catechismus een uitvinding van Luther geweest zou zijn, en dat er in de katholieke kerk slechts catechismussen tot stand gekomen zouden zijn onder invloed van de Reformatie en in het kader van het contrareformatorisch offensief, is dus niet houdbaar, waar we zien dat in het bisdom Luik reeds in 1512 een catechismus werd uitgevaardigd.

De zestiende-eeuwse catechismussen

Het bewustzijn dat er gestreefd moest worden naar een meer regelmatig catechetisch onderwijs van de jeugd, en dat er derhalve in functie daarvan handboekjes gemaakt moesten worden, was in het begin van de zestiende eeuw in de katholieke kerk wijdverspreid, vooral in humanistische kringen die een hervorming van de kerk nastreefden. De prins van de humanisten Desiderius Erasmus (1469-1536) schreef juist zoals Luther een grote en een

9 A. Troelstra, *De toestand der catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatorische eeuw*, Groningen, 1901 en *Stof en methode der catechese in Nederland vóór de Reformatie*, Groningen, 1903.

10 Joannes Gerson, *Opusculum tripartitum de praeceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi*, in: *Opera omnia*, uitgave L. Ellies du Pin, deel I, Antwerpen, 1706, 425-450. De oorspronkelijke Franse tekst is verspreid over diverse delen van Jean Gerson, *Oeuvres complètes*, uitgave Mgr. Glorieux, Parijs, 1960-1973: de opdrachtbrieven in deel II, nummers 17, 18 en 18a, 72-76; *Le miroir de l'âme*, in deel VII, nummer 312, 193-206; *Examen de conscience selon les péchés capitaux*, in deel VII, nummer 330, 393-400 en *La médecine de l'âme*, in deel VII, 404-407.

11 Zie *Bibliotheca catholica Neerlandica impressa 1500-1727*, Den Haag, 1954, nummers 415-416.

kleine catechismus¹². De kleine catechismus, getiteld *Christiani hominis institutum*, is een in 1514, tijdens Erasmus' verblijf in Engeland vervaardigde vertaling in dichtvorm van een catechetisch traktaatje van John Colet, bestemd om de leerlingen van de school van deze laatste tegelijkertijd godsdienst en goed Latijn te leren. In 1533, drie jaar voor zijn dood, schreef Erasmus zijn grote catechismus. De titel *Dilucida et pia symboli quod apostolorum dicitur, decalogi praeceptorum et dominicae precatationis* geeft aan dat dit boek dezelfde stof bevat als Augustinus' *Enchiridion*. Het bestaat uit een zestal catechese- of lesbijeekomsten, waarin de catechist en de catechumeen een gesprek voeren over de geloofsbelijdenis (zoals in het colloquium *Inquisitio de fide*) en (heel kort aan het einde van de laatste catechese) over het christelijk leven en het gebed: de leerling stelt reële geloofsvragen, die de leraar vervolgens poogt te beantwoorden. Deze catechismus krijgt zo een tamelijk levendige vraag-en-antwoord-vorm, en is bijzonder illustratief voor het ontstaan van de karakteristieke vorm van het catechismusgenre uit de humanistische schoolgesprekken of *colloquia*, waarvan Erasmus zelf het meest bekende voorbeeld heeft geschreven.

Reeds in het eerste decennium van de Reformatie verschenen er enkele tientallen catechismussen die de lutherse geloofsvisie weergaven. In 1529 publiceerde Maarten Luther zelf, die door kerkvisitaties op de hoogte gekomen was van de grote onwetendheid inzake geloofsleer bij het volk, achtereenvolgens een grote en een kleine catechismus¹³. De grote catechismus bestaat uit een doorlopende tekst; de kleine heeft een vraag-en-antwoord-vorm. Luther volgt strikt het programma van de laatmiddeleeuwse catechese zoals dat bijvoorbeeld door Jan van Sierck geformuleerd was. Beide catechismussen van Luther behandelen de tien geboden, de geloofsbelijdenis, het 'Onze Vader' en de drie door Luther erkende sacramenten (doop, avondmaal, boetesacrament). De kleine catechismus, die eerst verscheen in planodruk om opgehangen te worden aan de muur van klassen en woonkamers, en enkele maanden later ook in boekvorm, bevat bovendien enkele gebeden en een lijst met bijbelteksten over de plichten die voortvloeien uit de diverse levensstaten. Opvallend genoeg staan bij Luther de geboden, die ons onze zondigheid moeten openbaren vooraleer wij gerechtvaardigd kunnen worden, op de eerste plaats. Het belang van Luthers catechismussen kan moeilijk overschat worden: tot op heden zijn ze in de lutherse kerken in gebruik.

Het katholieke antwoord op Luthers catechismussen werd gegeven door

12 E. Honée, 'De *Philosophia Christi* onderwezen aan de jeugd. Vormkenmerken van Erasmus' catechismus uit 1533', in: L. Bakker en anderen (redactie), *Geloofsoverdracht vroeger en nu*, Baarn, 1988, 50-71.

13 A. Peters, *Kommentar zu Luthers Katechismen*, uitgave Gottfried Seebass, 3 delen, Göttingen, 1990-1992.

Petrus Canisius, die in 1521 te Nijmegen geboren werd, te Keulen studeerde, en er in contact kwam met het uitgeverscentrum dat daar in het kartuizer klooster bestond; hij publiceerde onder meer geschriften van Leo de Grote. In 1543 trad hij in in de kort daarvoor gestichte jezuietenorde. Omwille van zijn activiteiten als schrijver, als organisator van zijn orde in Duitsland, als predikant en als theologisch raadgever van kerkelijk en politiek leiders noemde paus Leo XIII hem 'de tweede apostel van Duitsland na Bonifatius'. Hij stierf in 1597. Zijn levenswerk is het schrijven van drie catechismussen. De *Catechismus maior* of *Summa doctrinae catholicae* uit 1555, die in 1566, na het Concilie van Trente herschreven werd, was bestemd voor de hogere klassen van de middelbare school. De *Parvus catechismus catholicorum* uit 1558 diende voor de voorbereiding op eerste communie en vormsel, en de *Catechismus minimus* uit 1556 was bestemd voor de jongste schoolkinderen en voor het huisonderricht¹⁴. Alle drie deze catechismussen zijn opgesteld in de vorm van vragen en antwoorden. De antwoorden zijn evenwel onevenredig lang ten opzichte van de vragen; in de grote catechismus maken de vragen zelfs de indruk titels van kleine hoofdstukjes te zijn.

Bij Canisius wordt het geloof uiteengezet aan de hand van de twaalf artikelen van het geloof, en de liefde aan de hand van de tien geboden (die samengevat kunnen worden in het tweevoudig liefdegebed), terwijl de behandeling van de hoop gebeurt in de vorm van een uiteenzetting over het bijzonderste middel om te verkrijgen wat wij hopen, namelijk het gebed (meer bepaald de twee meest gebruikte gebeden: 'Onze Vader' en 'Wees gegroet'). In deze indeling van een korte samenvatting van de geloofsleer volgens de goddelijke deugden geloof, hoop en liefde, waarbij dan respectievelijk de geloofsbelijdenis, het 'Onze Vader' en de geboden worden behandeld, herkennen we de invloed van Augustinus, die zijn *Enchiridion* aldus opgezet had. Aan de stof van Augustinus' *Enchiridion* heeft Canisius toegevoegd: (in het vierde deel) een bespreking van de zeven sacramenten, die beschouwd worden als grondslag van een rechtvaardig leven, en (in het vijfde en laatste deel) van de deugden en zonden, die respectievelijk beoefend en vermeden moeten worden om een rechtvaardig leven te leiden, en van de uitersten waarop het menselijk leven uitloopt. In de indeling van Canisius' catechismussen vinden we meer dan bij Luther een erfenis terug van de middeleeuwse catechese, die gebeurde aan de hand van gebedsformules (geloofsbelijdenis, 'Onze Vader') en 'catalogen' (opsommingen van geboden en sacramenten, en bovendien van allerlei soorten zonden, deugden en goede werken). De eerste vier delen van Canisius' catechismussen bevatten de catechetische stof zoals die omschreven is door Jan van Sierck; het vijfde deel

14 Petrus Canisius, *Catechismi latini et germanici*, uitgave Fridericus Streicher, deel I: *Catechismi latini*, Rome-München, 1933.

heeft blijkbaar de functie plaats te bieden aan een behandeling van de in de laatmiddeleeuwse catechese geliefde zonde- en deugdcatalogen en van de vier uitersten – in de late Middeleeuwen zijn traktaten daarover uitgegroeid tot een apart genre –, die eigenlijk reeds respectievelijk in het derde deel over de geboden en in het eerste deel bij de laatste twee artikelen van de geloofsbelijdenis besproken zijn, en dus beter daar ingevoegd hadden kunnen worden.

Het probleem van de catechese had ook de aandacht van het Concilie van Trente (1545-1563), dat door een binnenkerkelijke hervorming de Reformatie de wind uit de zeilen wilde nemen. In 1566 verscheen de *Catechismus Romanus*, de eenheidscatechismus voor heel de katholieke kerk, die in opdracht van dit concilie samengesteld was naar het voorbeeld van Luthers grote catechismus, en die zich eveneens richtte tot catecheten, in casu de pastoors¹⁵. De *Catechismus Romanus*, die een doorlopende tekst in een volgens kenners schitterend humanistisch Latijn biedt, heeft dezelfde hoofdstukken als Luther, maar in een andere volgorde: twaalf artikelen, zeven sacramenten, tien geboden en 'Onze Vader'. Uit deze indeling blijkt dat de auteurs van de *Catechismus Romanus* zich in sterkere mate dan Canisius hebben kunnen bevrijden uit het keurslijf van de typisch laatmiddeleeuwse catalogen. In de katholieke kerk wordt deze indeling van de geloofsleer als de klassieke beschouwd; ze werd mettertijd ook richtinggevend voor de indeling van de systematische theologie in dogmatiek, sacramentenleer, moraaltheologie en spiritualiteit (of ascetische en mystieke theologie).

In de Nederlanden waren er in de eerste decennia na het Concilie van Trente verschillende catechismusauteurs actief; onder anderen hebben Wilhelmus Lindanus, de eerste bisschop van Roermond, later tweede bisschop van Gent, en vooral Franciscus Sonnius, de eerste bisschop van 's-Hertogenbosch, later van Antwerpen, zich verdienstelijk gemaakt door catechismussen samen te stellen. In 1604 publiceerde de jezuïet Franciscus Costerus, die grote faam verworven heeft als auteur van de in de zeventiende eeuw meest gebruikte predikatieboeken, een niet-officiële catechismus, die evenwel van groot belang is als het onmiddellijke model van de Mechelse catechismus¹⁶. Costerus' catechismus heeft dezelfde vijfdelige structuur als Canisius' catechismussen. Dat Costerus toch tamelijk onafhankelijk staat ten opzichte van Canisius, blijkt uit zijn behandeling van de uitersten alleen in het eerste deel (over de twaalf artikelen) en niet nog eens in het vijfde deel (over de christelijke rechtvaardigheid). Zoals blijkt

15 M. Simon, *Un catéchisme universel pour l'église catholique. Du concile de Trente à nos jours*, Leuven, 1992.

16 Gebruikte editie: Franciscus Costerus, *Catechismus, Dat is, De Christelijcke leeringhe/ in maniere van t'samen-sprekinghe tusschen den Meester ende den Discipel*, Jan Moerentorf, Antwerpen 1607¹.

uit de ondertitel, laat Costerus zich veel meer dan Canisius inspireren door de humanistische schoolgesprekken, maar in tegenstelling tot Erasmus laat Costerus de vragen door de leraar stellen, en niet meer door de leerling.

2 De catechismussen van de Mechelse kerkprovincie

Reeds vóór het einde van het Concilie van Trente ondernam Filips II pogingen om in de Nederlanden een eenheidscatechismus in te voeren. In 1557 legde hij het gebruik van Canisius' *Summa* op. Door de opstand mislukten Filips' pogingen, evenals die van de Mechelse provinciale concilies van 1570 en 1574. In 1607 gaf het provinciaal concilie aan enkele niet nader genoemde theologen de opdracht een catechismus samen te stellen. Deze catechismus verscheen in 1609¹⁷; hij was – blijkens een iets later verschenen commentaar erop van de hand van de jezuïet Lodewijk Makeblyde¹⁸ – ook door deze laatste geschreven. Makeblydes catechismus, gesteld in de sindsdien klassieke vorm van vragen met niet al te lange antwoorden, waardoor ze van buiten geleerd konden worden, was sterk door die van Costerus beïnvloed.

Makeblydes tekst voldeed waarschijnlijk niet helemaal, want in 1623 verscheen een tweede redactie door Guilielmus de Pretere, alweer een jezuïet¹⁹. In de Mechelse catechismus van 1623 (les I, vraag 4) worden de delen van de catechismus, de zogenoemde catechetische hoofd- of leerstukken, omschreven:

Vraag: Hoe veel deelen zijn 'er van de Christelijke Leering?

Antwoord: Vijf principale. Te weten: het eerste/ sprekende van het Geloof. Het tweede/ van de Hoop. Het derde/ van de Liefde. Het vierde/ van de zeven HH. Sacramenten. Het vijfde van de Christelijke Regtvaardigheid.

Hieruit blijkt duidelijk dat de indeling van de Mechelse catechismus is overgenomen van Petrus Canisius en Franciscus Costerus, en via deze twee catechismusauteurs van Augustinus en de laatmiddeleeuwse catechese. Ook wat betreft de voorgehouden leer, hebben de auteurs van de Mechelse catechismus uit deze bronnen geput. Nog meer dan de eerste redactie was de tekst van De Pretere, die qua vorm geen opmerkelijke verschillen vertoont

17 *Catechismus, dat is de christelijke Leeringhe, ghedeylt in neghen-en-veertich lessen, voor de Catholycke Jonckheydt van de Provincie des artsbisdoms van Mechelen achtervolghende d'ordinantie van het Concilie Provinciael ghehouden aldaer anno 1607*, Joachim Trognésius, Antwerpen 1609; gebruikte uitgave: Joachim Trognésius, Antwerpen 1611.

18 Ludovicus Makeblyde, *Den schadt der Christelicker Leeringhe Tot verklaringhe van den Catechismus Uytghegheuen voor de Catholycke Ionckheydt van de provincie des artsbisdoms van Mechelen*, Joachim Trognésius, Antwerpen 1610¹.

19 *Catechismus of Christelijke leeringhe ghedeylt in vyf deelen ende een en veertigh lessen voor de catholycke Jonckheydt van het Aartsch-bisdom ende alle andere Bisdommen der Provincie van Mechelen*, Jan van Keerbergen, Antwerpen 1623; gebruikte uitgave: J. Coppens en zoon, 's-Hertogenbosch zonder datum (tweede helft van de zeventiende eeuw).

met die van Makeblyde, beïnvloed door de catechismus van Costerus. De catechismus van 1623 bleef meer dan twee eeuwen in gebruik. Er verscheen ook een kleine catechismus²⁰. Naast de Mechelse catechismus was het *Cabinet der christelyke wysheyd* een veelgebruikt schoolboek, en in de achttiende eeuw was er de concurrentie van de (heils)historische catechismus van Claude Fleury²¹. In het begin van de negentiende eeuw werd gedurende enkele jaren de catechismus van Napoleon opgelegd.

Kardinaal Sterckx, de eerste aartsbisschop van Mechelen na de Belgische onafhankelijkheid, was sinds de tijd dat hij parochiepriester was, zeer begaan met de geloofsopvoeding van de jeugd²². Hij poogde het godsdienst-onderricht te verbeteren door nieuwe redacties van de Mechelse catechismus te laten maken. Om te beginnen gaf hij op 1 januari 1842 opdracht een in taalkundig opzicht gemoderniseerde tekst van de catechismus van 1623 te laten drukken²³. Ieder exemplaar van deze nieuwe druk moest van zijn stempel voorzien zijn. De priesters mochten voortaan alleen van deze druk of van een nauwkeurige nadruk daarvan gebruik maken. Voor de voorbereiding op de eerste communie (op de leeftijd van twaalf jaar)²⁴ vaardigde Sterckx op 1 februari van hetzelfde jaar een *Kleynen Mechelschen Catechismus* uit²⁵. Dit boekje was een ingrijpende bewerking van de oude catechismus. De stof werd verdeeld in 25 in plaats van in 41 lessen; de traditionele vijf delen van de Mechelse catechismus zijn wel behouden, maar niet meer expliciet als zodanig aangeduid. De kleine catechismus bevat slechts een selectie uit de echte Mechelse catechismus; vele wel opgenomen vragen zijn bovendien volledig nieuw geredigeerd. Deze kleine catechismus bevat vooraan een *Onderwyzing voor de kleyne kinderen* in 28 eenvoudige vragen en *De gewoonlyke gebeden*. In 1842 verscheen voor er voor deze kleine kinderen die zich nog niet voorbereiden op hun eerste communie, ook een apart boekje *Gemakkelykste Vragen en Antwoorden van den kleynen*

20 Gebruikte editie: *Kleynen Catechismus ofte Christelyke Leeringe Met korte Godvruchtige Oeffeningen Voor de Catholyke Jongheyd van het Aerts-Bisdom, ende alle andere Bisdommen der Provincie van Mechelen*, Willem van Bergen, Antwerpen (zonder jaartal).

21 E. Put, *De Cleijne Scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (eind 16de eeuw - 1795)*, Leuven 1990, 208-211.

22 A. Simon, *Le Cardinal Sterckx et son temps (1792-1867)*, deel II, Wetteren 1950, 145-161.

23 *Catechismus oft christelyke leering, Gedeeld in vyf Deelen en een-en-veertig Lessen; Voor de catholyke jongheid van het aertsbisdom en alle andere bisdommen der Provincie van Mechelen*, E.-F. van Velsen 'aen de Yzeren Leen', Mechelen (zonder jaartal).

24 Normaal vond de eerste communie plaats wanneer de kinderen aan het einde van het zesde leerjaar van de lagere school gekomen waren (in de maand mei). De voorbereiding gebeurde dan terwijl de leerlingen in de vijfde en de zesde klas zaten.

25 *Kleynen Mechelschen Catechismus of onderwyzingen voor de kleyne kinderen en voor degene die zich bereyden tot de eerste communie*, Van Velsen - Van der Elst, Mechelen 1842.

*Mechelschen catechismus*²⁶; er blijken slechts zeer weinig exemplaren van bewaard te zijn.

Op 1 mei 1842 vaardigde kardinaal Sterckx ten slotte nog een 'grote' catechismus uit. Het gaat hier om een zogeheten 'catechismus van volharding', die bestemd was voor de jongeren die hun communie reeds gedaan hebben²⁷. Deze catechismus bevat de tekst van 1623 in de verbeterde versie, maar is van commentaar voorzien: na de vragen van de Mechelse catechismus van 1623 volgt telkens nog een aantal vragen in kleinere letter, die verdere uitleg geven van het besproken geloofspunt. Voor deze uitlegvragen werd gebruik gemaakt van een reeds vroeger, onder kardinaal De Franckenberg uitgegeven catechismus die op dezelfde manier opgezet was. In inhoudelijk opzicht is er in de redactie uit 1842 een belangrijke innovatie: de opname van een aantal vragen over de genade, die niet voorkwamen in de zeventiende-eeuwse redacties, vermoedelijk omdat het toen ten gevolge van de genadetwisten verboden was zonder pauselijke toestemming over de genade te publiceren.

Door de initiatieven van kardinaal Sterckx, die alleen voor zijn eigen bisdom golden, kwam er een eind aan de periode van de eenheidscatechismus voor de hele Mechelse kerkprovincie. In de andere bisdommen bleef immers (bijvoorbeeld voor de voorbereiding op de plechtige communie) de oude Mechelse catechismus van kracht en in gebruik, maar mettertijd brachten ook hier de bisschoppen allerlei wijzigingen aan, of vaardigden zij aangepaste bewerkingen voor de diverse leeftijdscategorieën uit, zodat er in Nederlandstalig België ook min of meer eigen diocesane Brugse en Gentse catechismussen kwamen. In het Nederlandstalige deel van het bisdom Luik, het huidige bisdom Hasselt, liet de bisschop dezelfde catechismussen als in het aartsbisdom gebruiken.

Omstreeks 1900 werd door toedoen van kardinaal Goossens de (diocesane) Mechelse catechismus nogmaals bewerkt. In 1899 kwam er een nieuwe editie van de (gemakkelijkste) *Vragen en antwoorden uit den Mechelschen catechismus* voor de jongste schoolkinderen. De vroegere kleine catechismus voor de voorbereiding op de eerste communie werd in 1900 uitgevaardigd als *de Mechelse catechismus*²⁸, zodat de oudere tekst, die uit de zeventiende eeuw stamt, alleen nog maar te vinden is in de *Mechelsche Catechismus met uitleg*, de catechismus van volharding, die geleerd moest worden door de

26 In de nog te bespreken *Mechelsche catechismus met uytleggingen* van 1842 maakt uitgever Van Velsen bekend dat ook de *Gemakkekykste Vragen* bij hem te koop zijn.

27 *Mechelschen Catechismus met uytleggingen op iedere vraeg en korte oefeningen op het eynde van elke les*, Van Velsen - Van der Elst 'op de Yzere Leen', Mechelen 1842.

28 *De Mechelsche catechismus of Onderwijzing voor de kinderen die zich bereiden voor de eerste Communie*, Mechelen: R. Van Velsen, 1900.

jongeren die reeds communiceerden²⁹. Deze grote *Mechelsche Catechismus* onderging in 1900 enkele veranderingen. Er werden (zowel in de tekst van 1623 als in het commentaar van 1842) vragen weggelaten, toegevoegd en opnieuw geredigeerd. De indeling werd in overeenstemming gebracht met die van de kleine catechismus; dat wil zeggen dat de stof verdeeld werd over 25 lessen, hoewel de traditionele vijfdeling behouden is gebleven. Bij het begin van een les of lesonderdeel is telkens een lijst met verwijzingen naar schriftteksten toegevoegd. De voorgehouden leer wordt gekenmerkt door de opname van neo-scholastiek gedachtegoed.

In 1946 werd opnieuw een eenheidscatechismus voor heel de kerkprovincie, dus voor alle Belgische bisdommen, uitgevaardigd³⁰. Dit boekje zou men kunnen beschouwen als een bewerking van de vroegere kleine Mechelse catechismus. Het was een catechismus die bestemd was voor de lagere school (toen nog tot veertien jaar) en voor de voorbereiding op de plechtige communie (op de leeftijd van twaalf jaar; de eerste communie gebeurde toen reeds op de leeftijd van zeven jaar). Deze catechismus verraadt invloed van de belangrijke negentiende-eeuwse Duitse catechismusauteur Joseph Deharbe. Deze laatste had aan zijn catechismus een indeling gegeven die voor vele latere catechismussen in maar ook buiten Duitsland maatgevend is geworden: geloofsleer (twaalf artikelen), zedenleer (tien geboden, en daaraan toegevoegd: zonden en deugden), leer over de genademiddelen (sacramenten en gebeden). Ook de Belgische eenheidscatechismus van 1946 voegt sacramenten en gebeden samen, en komt tot een vierdeling: de geloofswaarheden (twaalf artikelen), het christelijk leven (het vroegere vijfde deel van Canisius en van de Mechelse catechismus over de christelijke rechtvaardigheid), de geboden (tien geboden van God en vijf geboden van de kerk) en de middelen ter zaligheid (gebed, waaraan de heiligenverering toegevoegd wordt, en de zeven sacramenten). In 1946 wordt dus gebroken met de traditionele indeling van de Mechelse catechismus, die tot dan toe trouw gebleven was aan de vijfdeling van Canisius. De *Catechismus van de Belgische bisdommen* was tot het midden van de jaren zestig in gebruik, en verdween geruisloos tijdens de postconcliaire vernieuwingen.

Met de vernieuwing die na het Tweede Vaticaans concilie in de schoolcatechese doorgevoerd werd, neemt de geschiedenis van de Mechelse catechismus onder de vorm van een schoolboek met vragen en antwoorden een einde. Nochtans is er recentelijk nog een officieel door de Belgische bisschoppen uitgevaardigde samenvatting van de kerkelijke leer verschenen,

29 *Mechelsche Catechismus met uitleg*, herwerkte uitgave door kardinaal Goossens, Raym. van Velsen, Mechelen (zonder jaartal; uitvaardigingsbrief van kardinaal Goossens van 2 april 1900, 'Toelating' voor de drukker van 1 augustus 1901).

30 *Catechismus ten gebruike van al de bisdommen van België*, Desclée De Brouwer, Brugge 1946; deze catechismus werd door alle Belgische bisschoppen nogmaals uitgevaardigd in 1954.

namelijk het *Geloofsboek*³¹. Dit boek is evenwel niet in eerste instantie bedoeld als schoolboek, en ook ontbreekt de voor de vroegere catechismus zo kenmerkende vraag-en-antwoord-vorm. Het *Geloofsboek* bevat een doorlopende tekst, met 'vragen in de marge' teneinde in het kort de inhoud aan te geven. Qua indeling keert het *Geloofsboek* terug tot de *Catechismus Romanus*, maar het voegt geboden en gebed tot één deel samen, waardoor een zeer klassieke driedeling ontstaat: het geloof belijden (geloofsleer: twaalf artikelen); het geloof vieren (sacramenten: zeven sacramenten, 'sacramentalia', liturgisch jaar), het geloof beleven (moraal en spiritualiteit: tien geboden, drie evangelische raden, gebed).

3 Ontwikkeling van de catechismuscatechese in Nederland

Kenmerkend voor de tridentijnse geloofs- en kerkbeleving zoals die na het eerste provinciaal concilie van de Utrechtse kerkprovincie in oktober 1565 geleidelijk aan in de noordelijke Nederlanden ingang begon te vinden, was de sterke nadruk die werd gelegd op de religieus-spirituele vorming van de individuele gelovige, priester én leek. In die vorming stond niet de Bijbel centraal, maar de leer van de – nu rooms-katholieke – kerk over geloof en moraal. Die moest zo precies en volledig mogelijk voorgesteld worden. Dat die weergave vaak een antiprotestantse ondertoon bevatte, moge duidelijk zijn. Als meest gebruikte leermiddelen fungeerden catechismusboeken en -boekjes, waarvan er vanaf het begin van de zeventiende eeuw steeds meer in omloop kwamen. In al deze catechismussen werd, zij het niet steeds in dezelfde volgorde, aandacht geschonken aan de geloofsbelijdenis, de sacramentenleer, de tien geboden en enige gebeden zoals het 'Onze Vader' en het 'Wees gegroet'.

Heel belangrijk, ook voor de noordelijke Nederlanden, was de al eerder vermelde Mechelse catechismus van de jezuïet Ludovicus Makeblyde, die voor het eerst in 1609 verscheen. Omdat het toenmalige bisdom Den Bosch tot de Mechelse kerkprovincie behoorde, stelde de Bossche bisschop Gisbertus Masius de Mechelse catechismus, zij het in enigszins aangepaste vorm in 1611 voor zijn diocees verplicht. Datzelfde gebeurde in het bisdom Roermond.

Voor de bisdommen Groningen, Leeuwarden, Deventer, Haarlem, Middelburg en Utrecht, die vanaf 1559 deel uitmaakten van de Utrechtse kerkprovincie, maar waar ten gevolge van het in 1572 ingezette calviniseringsproces geleidelijk aan een groot deel van de diocesane kerkstructuur verloren was gegaan (daarom werd ook wel van de 'Hollandse Zending' gesproken), vaardigde de apostolisch vicaris Filippus Rovenius in 1622 de zogeheten *Catholycke Catechismus* uit³². Die stond op naam van een zekere Christiaan van

31 De Bisschoppen van België, *Geloofsboek*, Lannoo, Tielt 1987.

den Berghe (pseudoniem voor waarschijnlijk de Haarlemse kanunnik Johannes Bugge), en was gebaseerd op de zojuist genoemde catechismus van Masius, en dus op de Mechelse catechismus. Voorts had Van den Berghe geput uit een andere catechetische publicatie van pater Makeblyde, getiteld *Den Schadt der Christelicken leeringhe* uit 1610. In 1633 verscheen, eveneens op last van Rovenius, een beknopte uitgave van de *Catholycke Catechismus*, waarvoor ook gebruik was gemaakt van de in 1623 verschenen nieuwe versie van de Mechelse catechismus, die, zoals al werd vermeld, was samengesteld door de jezuïet Guilielmus de Pretere. Gezien de gebrekkige gezagsstructuur van de katholieke kerk in de noordelijke Nederlanden (na 1727 werd er zelfs geen nieuwe apostolisch vicaris meer benoemd), de voortdurende spanningen tussen seculieren en regulieren (in het bijzonder jezuïeten en franciscanen) en de strijd tussen jansenisten en anti-jansenisten vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw, behoeft het ons niet te verwonderen dat allerlei priesters eigen catechismussen of kerkboekjes met daarin soms een groot aantal catechetische onderrichtingen in omloop brachten. Zo werd in Zeeland en Zuid-Holland veel gebruik gemaakt van *Onderwijs der jeugd in de christelijke godsvrugtigheid* van K. Gobinet uit 1693. In veel van die publicaties treffen wij sporen aan van de Mechelse catechismus. In dit verband kan onder meer gewezen worden op de *Christelyke onderwyzing of verklaring en wytbreyding* van de franciscaan Franciscus Claus, die in 1756 voor het eerst verscheen, en diverse malen herdrukt is³³.

Na de opheffing van de juridische achterstelling van de Nederlandse katholieken in 1795 veranderde er op het punt van de catechese voorlopig weinig. Er was nog steeds een groot aantal catechismusboeken in omloop. Die figureerden vooral tijdens de catechismusles voor de opgroeiende jeugd. Ten tijde van de Republiek hadden die lessen plaatsgevonden in het kerkgebouw of ten huize van zogeheten 'klopjes' (ongehuwde vrouwen die hun leven in dienst van de kerk hadden gesteld). Vanaf het begin van de negentiende eeuw maakten de lessen in het kerkgebouw steeds meer plaats voor godsdienstondericht op de eigen, katholieke school. Voor de volwassen gelovigen was er de zogeheten 'catechismuspreek' tijdens de 'vroegmis' op zon- en feestdagen. Hierin werd aan de hand van een veel gebruikte catechismus gepoogd de geloofskennis die men als kind had opgedaan, vast te houden en zo mogelijk verder te verdiepen.

De Hollandse Zending bestond in deze periode uit een zevental districten of aartspriesterschappen. In elk district bestonden verschillende catechismussen. Eén daarvan was meestal door de aartspriester officieel goedgekeurd.

32 W.R. de Jong, *Ons Katechismusboekje: Geschiedenis, ontwikkeling, herziening*, Utrecht 1939, 28 en verder.

33 P. Polman, *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw, Derde deel: Buiten de Hollandse Zending 1700-1795*, Hilversum 1968, 252 en verder.

Omdat de bisschop in en ten behoeve van zijn diocees vanouds gold als degene die bij uitstek verantwoordelijk is voor de verwoording van de ware katholieke leer, lag het voor de hand dat er na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 met betrekking tot de catechismuscatechese een sanering werd doorgevoerd. De nieuwbenoemde bisschoppen vaardigden spoedig eigen, diocesane catechismussen uit. De Haarlemse bisschop F.J. van Vree nam daarbij het voortouw. Reeds in januari 1859 gaf hij zijn juist gevormde kapittel de opdracht een diocesane catechismus te ontwerpen. Omdat het kapittel voor een deel bemand werd door mensen uit de praktijk, achtte Van Vree dit bestuurscollege beter in staat een kindvriendelijke catechismus samen te stellen dan de staf van het bisdom. Er werden verschillende conceptteksten samengesteld. De versie die in 1860 door Van Vree werd uitgevaardigd, was geheel gebaseerd op de Mechelse catechismus van 1623³⁴. De andere bisdommen volgden snel: Utrecht in 1861, 's-Hertogenbosch in 1864, Breda eveneens in 1864, en Roermond in 1867. Aan de catechismussen van 's-Hertogenbosch, Breda en Roermond lag, juist zoals dat in het Haarlemse het geval was, de Mechelse catechismus ten grondslag. In Utrecht, waar de samenstelling van de catechismus ook aan het kapittel was toevertrouwd (de eigenlijke werkzaamheden schijnen hoofdzakelijk te zijn verricht door seminariedocent Franciscus van de Burgt³⁵) werd daarentegen gekozen voor een variant van de *Katholischer Katechismus* van de eerder genoemde Duitse jezuit Joseph Deharbe uit 1847. Dat blijkt onder meer uit de indeling van de Utrechtse catechismus, waarin eerst de geloofsleer wordt behandeld, dan de zedenleer en ten slotte de genademiddelen aan de orde komen.

In de besluiten van het kerkprovinciaal concilie dat in september/oktober 1865 met het oog op de verdere uitbouw van de herstelde Utrechtse kerkprovincie in 's-Hertogenbosch plaatsvond, zijn ook bepalingen opgenomen met betrekking tot de catechismuscatechese. Ze zijn van meer algemene aard, omdat het concilie niet in de competentie van de afzonderlijke bisschoppen wilde treden. Meer concrete richtlijnen treffen wij aan in de statuten van de verschillende diocesane synoden die vanaf 1867 in de respectieve bisdommen zijn gehouden³⁶.

Het diocesaan particularisme werd, althans voorzover het de catechese betrof, doorbroken met de verschijning van de eerste, kerkprovinciale – en dus nationale – eenheidscatechismus in 1910. De bisschoppen verantwoordden deze omslag in hun beleid door te wijzen op de sterk toegenomen ar-

34 B. Voets, *Bewaar het toevertrouwde pand. Het verhaal van het bisdom Haarlem*, Hilversum 1981, 49-51.

35 Archief van het aartsbisdom Utrecht: Kapittel I 1858-1939, *Acta Capituli Metropolitanii Ultrajectensis*, 11 augustus 1859; 9 augustus 1860; 18 juni 1861.

36 Vergelijk bijvoorbeeld *Acta et Statuta Primae Synodi Dioecesis Harlemensis ... anno 1867 celebratae ...*, Haarlem, zonder jaartal, 24-28.

beidsmigratie: veel gelovigen moesten voor hun werk regelmatig van het ene naar het andere bisdom verhuizen. Zij zouden alleen maar in verwarring worden gebracht als zij en hun kinderen met steeds andere catechismussen werden geconfronteerd. Bovendien was het episcopaat van oordeel dat eenheid van taal ook om eenheid met betrekking tot het leren kennen en belijden van geloof en godsdienst vroeg³⁷.

De *Katechismus of christelijke leer ten gebruike der Nederlandsche bisdommen* uit 1910 was overigens geen bijster origineel boek. De interdiocesaan samengestelde commissie die het ontwerp concipieerde, liet zich sterk inspireren door een bewerking van de eerder genoemde *Katholischer Katechismus* van Deharbe. Deze bewerking, uit 1900, was van de hand van Jakob Linden. Een en ander impliceerde dat voor een indeling werd gekozen waarin na de behandeling van het geloof ('Wat wij moeten geloven') eerst werd ingegaan op de geboden ('Welke Geboden wij moeten onderhouden') en ten slotte de genademiddelen, de sacramenten en het gebed ('Welke Genademiddelen wij moeten gebruiken') aan de orde kwamen.

Om in de verschillende bisdommen als officiële catechismus te kunnen functioneren moest deze kerkprovinciale catechismus vervolgens wel nog door de afzonderlijke residerende bisschoppen expliciet voor hun diocees worden voorgeschreven. De bisschop bleef namelijk de eerstverantwoordelijke voor de catechese in zijn diocees.

Met de eerste eenheidscatechismus was niet iedereen even gelukkig³⁸. Reeds in 1929 stelden de bisschoppen dan ook een commissie in, die belast werd met een herziening van het inmiddels in alle bisdommen gebruikte catechismusboek. De werkzaamheden verliepen moeizaam, ook al omdat de leden van het episcopaat zelf niet op één lijn zaten. De meningsverschillen spitsen zich toe op de vraag of niet afgezien zou moeten worden van het sedert de zestiende eeuw bestaande vraag-en-antwoordmodel. Ook de dubbele doelstelling van de catechismus, te weten school- én gezinsboek, riep problemen op.

Maar uiteindelijk verscheen er in 1948 toch een nieuwe *Katechismus of christelijke leer ten gebruike van de Nederlandse bisdommen*. Vergeleken met de catechismus van 1910 bleek de uiterlijke vorm, nauwelijks veranderd: ook nu was gekozen voor het vraag-en-antwoordmodel. Dat beschouwde men klaarblijkelijk als de meest geschikte manier om de tekst in het geheugen van de kinderen vast te leggen, zoals de Utrechtse aartsbisschop Johannes kardinaal De Jong in zijn voorwoord bij de Utrechtse uitgave schreef. Uit

37 J.Y.H.A. Jacobs, 'De Katechismus van de katholieke kerk. Een plaatsbepaling vanuit een historisch perspectief: mondiaal en lokaal', in: *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800*, 18 (1995), nummer 43, 21.

38 P. Cooreman, *De Noord-Nederlandse R.K. schoolcatechese in het spanningsveld tussen theologie en pedagogiek. Een studie van een proces van identiteitsbepaling tussen 1907 en 1966*, deel I, Leuven 1974.

datzelfde voorwoord blijkt eveneens dat deze schoolcatechismus ook als gezinsboek moest dienen. Nieuw ten opzichte van 1910 was de ordening van de inmiddels al klassiek geworden thematieken: het gedeelte over de genade en de genademiddelen ging nu vooraf aan het deel waarin de vraag aan de orde kwam 'hoe wij als christenen moeten leven'. In dit laatste deel werd bovendien begonnen met de christelijke deugden, terwijl in 1910 de tien geboden het eerst werden behandeld. Opvallend in de catechismus van 1948 is de christocentrische oriëntatie; daarvan was in 1910 nog nauwelijks sprake. Kenmerkend voor dat christocentrisme zijn onder meer de motto's die aan elk van de drie delen voorafgaan. Bij deel 1 (Over de geloofsbelijdenis) zijn dat de teksten 'Ik ben de waarheid' en 'Wie luistert naar mijn Woord (...), hij heeft het eeuwig leven', beide ontleend aan het Johannes-evangelie. Opmerkelijk zijn ook de schriftcitaten om een bepaalde leerstelling te onderbouwen. Laatstgenoemde vernieuwingen mogen ons echter niet doen vergeten dat de catechismus van 1948, juist zoals die van 1910, één bepaalde, in wezen neo-scholastieke, visie op de katholieke geloofsleer tot uitgangspunt neemt, en vervolgens naar een manier zoekt om die leer zo effectief mogelijk over te dragen.

In de onder auspiciën van de bisschoppen aangeboden catechismuscatechese is pas van een duidelijke kentering sprake bij de *Nieuwe catechismus. Geloofsverkondiging voor volwassenen* die in oktober 1966, bijna één jaar na de afsluiting van het Tweede Vaticaans concilie verschijnt³⁹. Het 'nieuwe' van deze catechismus had op uiteenlopende aspecten betrekking. Allereerst was het een geloofsverkondiging uitsluitend bestemd voor volwassenen. Daarmee werd de traditionele koppeling tussen school- en gezinsboek losgelaten. Gebroken werd ook met de eeuwenoude vraag-en-antwoordvorm: de *Nieuwe catechismus* had het karakter van één doorlopend, enthousiasmerend verhaal. Daarbij lag het uitgangspunt bij de concrete ervaringen van mensen: niet voor niets opent het boek met een hoofdstuk dat als titel draagt 'De vragende mens'. Met deze antropocentrische opzet, die door het gehele boek heen wordt volgehouden, wordt de sterk op Christus georiënteerde benadering van de catechismus van 1948 op z'n minst gerelativeerd. En ten slotte geeft de *Nieuwe catechismus* er blijk van recht te willen doen aan een voor de oecumenische toenadering essentiële gedachte, namelijk het door het Tweede Vaticaans concilie geformuleerde beginsel van de 'hiërarchie van waarheden'. Er wordt in deze catechismus gepoogd onderscheid te maken tussen de 'essentiële en fundamentele elementen van de katholieke leer' en die welke niet van primaire betekenis zijn. Over de keuzen die de *Nieuwe catechismus* vervolgens maakt, kan men van mening verschillen. De

39 J. Jacobs, 'Een relatie in kaart gebracht. Het verband tussen de Nieuwe Katechismus en het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie', in: Bakker en anderen (redactie), *Geloofs-overdracht*, 92-111.

reactie vanuit Rome liet dat ook overduidelijk zien. Maar eerder al had de toenmalige voorzitter van de Nederlandse bisschoppenconferentie Bernardus kardinaal Alfrink verklaard dat de Nederlandse bisschoppen met het uitgeven van deze catechismus wilden getuigen van 'de grotere ruimte die heden – dankzij vooral het Tweede Vaticaans concilie – in Gods kerk was gegroeid'⁴⁰.

In Rome was men echter van oordeel dat de opstellers van de *Nieuwe catechismus* zich op leerstellig gebied te veel ruimte hadden toegeëigend. Naar aanleiding van alle gehakketak dat toen ontstond, en in 1969 leidde tot de publicatie van een voor alle partijen onbevredigende *Aanvulling bij de Nieuwe catechismus*, werd in Rome de vraag geopperd of het nu niet tijd werd een werkelijk gezaghebbende, officieel door de paus goedgekeurde catechismus voor de hele kerk uit te geven. Dit voorstel werd echter door enkele gezaghebbende kardinalen wie dienaangaande om advies werd gevraagd, afgewezen. Het streven met het oog op een zo consistent en ondubbelzinnig mogelijke katholieke identiteit ook op catechetisch gebied tot grotere uniformiteit te geraken, bleef in Rome echter op de agenda staan. Vooruitlopend op verdere concrete stappen in dezen werd in het *Algemeen directorium voor catechese*, dat in 1971 door de Romeinse Congregatie voor de clerus werd uitgegeven, vastgelegd dat door bisschoppenconferenties nieuw samen te stellen eenheidscatechismussen aan het onderzoek en de goedkeuring van de Heilige Stoel onderworpen moesten worden alvorens ze gepubliceerd mochten worden. En daarmee komen wij op het terrein van de activiteiten die door de Heilige Stoel op het punt van de catechese zijn ondernomen. Dat die niet bij voorbaat altijd in de lijn lagen van wat de bisschoppen voor ogen stond, mag afgeleid worden uit de hierboven genoemde bepaling in het catechetisch directorium⁴¹.

4 De totstandkoming van de Catechismus van de katholieke kerk

De verwickelingen rondom onder meer de *Nieuwe catechismus* hebben binnen de Romeinse Curie ontegenzeggelijk bijgedragen tot een verdere gedachtevorming in de richting van een eenheidscatechismus: nu niet meer voor één kerkprovincie, maar voor de gehele katholieke kerk⁴². Voor zo'n catechismus bestond in elk geval een precedent: de eerder genoemde *Catechismus Romanus* uit 1566. Deze in opdracht van paus Pius V uitgevaardigde catechismus ging terug op een in 1546 genomen besluit van het ook al genoemde Concilie van Trente. Dit boek was echter niet bestemd voor het

40 W. Bless, *Witboek over de Nieuwe Catechismus*, Utrecht 1989, 11.

41 Vergelijk J. Bulckens, 'Catechese, catechismus en opbouw van een milieu van geloof', in: J.A. van der Ven en A.W.J. Houtepen (redactie), *Weg van de kerk. Reflecties op 'De pastorale arbeid in de negentiger jaren' van Bisschop H.C.A. Ernst*, Kampen 1994, 89-90.

42 Zie voor een uitvoeriger reconstructie: Simon, *Un Catéchisme universel* (zie noot 15).

kerkvolk, maar voor de parochiepriesters. Zij konden het als naslagwerk bij hun preken en godsdienstonderricht gebruiken. De *Catechismus Romanus* (ook wel *Tridentinus* genoemd) heeft een wereldwijde verbreiding gevonden, en bijna vierhonderd jaar als priestercatechismus in de katholieke kerk gefunctioneerd. Nog in 1935 verscheen een Nederlandse vertaling van dit helder gestructureerde boek waarin de totaliteit van de katholieke geloofsleer aan de orde komt⁴³. Het mag ons dan ook niet verwonderen dat de voorstanders van een nieuwe wereldcatechismus op dit voorbeeld teruggrepen. Zij konden zich echter niet beroepen op een beslissing van een algemeen concilie.

Tijdens het Tweede Vaticaans concilie had een kleine groep concilievaders weliswaar krachtig gepleit voor een eenheidscatechismus voor heel de katholieke kerk, maar zij slaagden er niet in hun visie tot die van het gehele concilie te maken. De grote meerderheid van bisschoppen vond het niet opportuun een universele catechismus in te voeren. Daarvoor bestond naar hun overtuiging te veel verscheidenheid tussen de verschillende naties en volkeren. Wel werd al tijdens de voorbereidingsperiode van het concilie een suggestie gedaan om een zogeheten directorium samen te stellen met criteria waaraan alle diocesane en kerkprovinciale catechismussen moesten beantwoorden. Deze suggestie is uiteindelijk terechtgekomen in het conciliedecreet *Christus Dominus* over het herderlijk ambt van de bisschoppen. In juni 1971 verscheen dit reeds genoemde directorium.

Minstens even belangrijk als dit directorium, dat nog onder het pontificaat van paus Paulus VI werd uitgevaardigd, is de apostolische adhortatie *Catechesi tradendae* van paus Johannes Paulus II uit 1979. Van de noodzaak of wenselijkheid van een eenheidscatechismus is ook hier overigens nog geen sprake. De paus spoort de bisschoppen wel aan 'dat belangrijke werk op zich te nemen van het samenstellen van uitstekende catechismussen, die trouw zijn aan de wezenlijke inhoud van de openbaring, die wat de methode betreft bij de tijd gebracht zijn, en waarmee de christelijke generaties van een nieuwe tijd tot een krachtig geloof kunnen worden opgevoed'. Voorts benadrukt hij dat het bij de catechese gaat om een onderricht in de christelijke leer, en dat dit onderricht door bepaalde regels dient te worden geleid of systematisch dient te worden gegeven, op een niet geïmproviseerde wijze, maar volgens een vastgesteld plan⁴⁴.

Omdat men in Rome waarschijnlijk slecht te spreken was over de wijze waarop in diverse landen uitvoering werd gegeven aan deze adhortatie, lag een eigen initiatief voor de hand. In de loop van 1983 werd binnen de Congregatie van de clerus begonnen met de samenstelling van een compen-

43 P. Rodríguez en R. Lanzetti, *El Catecismo Romano: fuentes e historia del texto y de la redacción*, Pamplona 1982.

44 *Archief van de Kerken* 34 (1979) 1149-1194, vooral 1160.

dium van de christelijke leer, waardoor de catechismussen in de verschillende landen zich moesten laten inspireren. Over dit project werden voor het eerst mededelingen gedaan tijdens een buitengewone vergadering van de bisschoppensynode die eind 1985 te Rome werd gehouden. Eén van de belangrijkste doeleinden van deze synode was 'een verdere verdieping en voortdurende herneming van het Tweede Vaticaans concilie in het leven van de kerk te bevorderen in het licht van de nieuwe eisen'⁴⁵.

Tijdens de synode werden twee voorstellen gedaan die in dit verband van belang zijn. Allereerst was er de suggestie een soort compendium te doen samenstellen, waarin datgene wat het Tweede Vaticaans concilie had gebracht, en wat verspreid lag in de zestien conciliedocumenten, die niet allemaal even gemakkelijk leesbaar zijn, bijeen te brengen, leesbaar voor brede groepen van gelovigen en fungerend als een wat meer concrete richtlijn vanuit het Tweede Vaticaans concilie. Dit voorstel is nooit uitgevoerd. De tweede suggestie betrof de samenstelling van een catechetisch handboek – eventueel een simpele en duidelijke catechismus van meer universele aard – om alle volkeren bekend te maken met de leer van de katholieke kerk sinds het Tweede Vaticaans concilie. Dit plan schijnt ter tafel te zijn gebracht door een groep bisschoppen uit de Derde Wereld. Ten behoeve van het inculturatieproces waaraan het katholicisme in hun landen was onderworpen, hadden zij behoefte aan een meer precieze afbakening van hetgeen als een orthodoxe articulatie inzake geloof en zeden moest worden beschouwd. Enkele Europese en Noord-Amerikaanse bisschoppen, onder wie zich hoogstwaarschijnlijk ook de aartsbisschop van Utrecht Adrianus kardinaal Simonis bevond, namen hun voorstel over. Hun bezorgdheid gold vooral de gevolgen van het in het Westen zo dominante pluralisme, ook op religieus-kerkelijk gebied. Die bedreigden een juiste *determinatio fidei*. De paus deelde de zorg van beide groepen. En dat leidde ertoe dat in het eindrapport van de synode de aanbeveling werd opgenomen 'een catechismus of compendium samen te stellen van de gehele katholieke leer van het geloof en de moraal, dat als een soort uitgangspunt zou dienen voor de nationale catechismussen'. Tevens werden enkele criteria opgesomd waaraan die nieuwe catechismus zou moeten beantwoorden. 'De presentatie van de leer moet zowel bijbels als liturgisch zijn. Het moet een gezonde leer zijn, die echter aangepast is aan het huidige leven van de christenen'⁴⁶.

In een toespraak aan het slot van de synode benadrukte de paus deze wens nog eens. Hij sprak van een kostbare suggestie en een wens die beantwoordde aan een werkelijke behoefte van zowel de universele kerk als de particuliere kerken. Het behoeft ons dan ook niet te verbazen dat vrij snel na afloop van de synode een commissie van kardinalen en bisschoppen

45 *Idem* 40 (1985) 602-603.

46 *Idem* 40 (1986) 143.

werd ingesteld met de opdracht een ontwerpcatechismus op te stellen. Dat was in juni 1986. Het eigenlijke redactiewerk werd toevertrouwd aan een zevental bisschoppen onder leiding van het hoofd van de Congregatie voor de geloofsleer kardinaal J. Ratzinger. In verband met de eigenlijke wordingsgeschiedenis van de tekst was een belangrijk moment de consultatie van de leden van het wereldepiscopaat tussen eind oktober 1989 en september 1990. Zij kregen een ontwerptekst voorgelegd, onder de titel *Catechism for the Universal Church*, met daarbij gevoegd enkele meer algemene vragen. Deze vragen waren bedoeld om af te tasten of het voorgelegde ontwerp een organische en synthetische weergave vormde van de wezenlijke en volledige inhoud van de katholieke leer, en of het resultaat beantwoordde aan de wensen zoals die op de synodevergadering waren geformuleerd.

De Nederlandse bisschoppen lieten de opstelling van het eigenlijke tekstcommentaar over aan een drietal commissies van theologen, die elk een deel van het concept aan een nauwgezet onderzoek onderwierpen. Voor de beantwoording van de algemenere vragen deden zij een beroep op de Haarlemse hulpbisschop Lescrauwaet. In juni 1990 werden de inmiddels gereedgekomen reacties naar Rome verzonden. Uit het begeleidend schrijven blijkt duidelijk dat binnen de conferentie zeer uiteenlopende opvattingen leefden: niet alleen over het huiswerk van hun collega Lescrauwaet en de theologencommissies, maar ook over de ontwerpcatechismus zelf. Naast onduidelijke lof was er ook kritiek. Was het voorliggende ontwerp wel een referentietekst? Betrof het niet veel meer een theologisch handboek, waarin eerder naar volledigheid was gestreefd dan naar een presentatie van essentiële themata en kernbegrippen? Kanttekeningen werden er ook gemaakt bij de wijze waarop de Schrift werd gehanteerd: eerder als een vindplaats van door de kerk gehuldigde waarheden dan als een plek om God te ontmoeten. Een grotere nadruk op dit laatste zou, aldus enkele bisschoppen, in het belang zijn van de oecumenische toenadering.

Of en in hoeverre het Nederlandse commentaar een rol heeft gespeeld bij de opstelling van de eindversie, valt vooralsnog niet na te gaan. Daarvoor zou eerst een grondige studie moeten worden gemaakt van alle binnengekomen reacties. Feit is wel dat de Nederlandse kritiek op de ietwat gemarginaliseerde behandeling van het 'Onze Vader', namelijk in het kader van een epiloog, is gehonoreerd. In de definitieve tekst van de catechismus is hiervoor een apart vierde deel gecreëerd onder de titel 'Het christelijk gebed'. Daarmee kreeg de catechismus een opbouw in vier delen: I De geloofsbelijdenis; II De viering van het Christusmysterie; III Het leven in Christus; en IV Het christelijk gebed. Met deze opbouw stoelt de catechismus geheel op de *Catechismus Romanus* uit 1566.

In juni 1992 ging de paus akkoord met de mede op basis van het binnengekomen commentaar aangepaste versie. Het boek kon nu gedrukt worden. En op 16 november van datzelfde jaar werd de eerste, te weten de Franse, editie gepubliceerd. Drie weken later verscheen de Italiaanse uitgave. De

Nederlandse vertaling, totstandgekomen onder leiding van professor dr. J. Ambaum, verbonden aan het grootseminarie van Rolduc, is gebaseerd op de Franse versie. Met het beschikbaar komen van die vertaling op 30 maart 1995 – en wel in een oplage van 25.000 exemplaren – werd de *Katechismus van de katholieke kerk* ingebracht in de eigen catechetische traditie in Nederland en Vlaanderen.

5 De Katechismus van de katholieke kerk en de receptie van het Tweede Vaticaans concilie

Aan het slot van deze bijdrage ligt de vraag voor de hand hoe de *Katechismus van de katholieke kerk* zich nu verhoudt tot de meer recente specimina van de catechismuscatechese in Nederland en België. Daarbij kan dan in het bijzonder gedacht worden aan de *Nieuwe katechismus* in Nederland en het *Geloofsboek* in België. Ons inziens is dat echter geen adequate vraag omdat doel en doelgroep van de zo juist geïntroduceerde catechismus op z'n minst gedeeltelijk verschillen van die van de catechismussen en geloofsboeken die op dit moment met meer of minder succes in de desbetreffende landen functioneren. Naar de opvatting van paus Johannes Paulus II is de *Katechismus van de katholieke kerk* primair een officieel gesanctioneerde referentietekst, een soort encyclopedie van het katholieke geloof, waaruit plaatselijke bisschoppen moeten putten om 'toegepaste' catechismussen te maken, afgestemd op de lokale situatie in hun diocese of kerkprovincie. Daarin ligt dan ook een verschil met de *Catechismus Romanus* van 1566: die was in eerste instantie voor de parochiepriesters bestemd, terwijl deze catechismus zoals gezegd het karakter heeft van een 'zekere en authentieke' handreiking voor de bisschoppen. Dat het boek vervolgens ten behoeve van alle volwassen gelovigen een zo precies en volledig mogelijke uiteenzetting wil geven van de wezenlijke en fundamentele elementen van de katholieke leer over geloof en moraal in het licht van het Tweede Vaticaans concilie, is een tweede doelstelling. Of en in hoeverre de *Katechismus van de katholieke kerk* inderdaad het stempel draagt van het Tweede Vaticaans concilie, is dan ook een veel legitiemere vraag. De vraag is echter gemakkelijker gesteld dan beantwoord.

Als wij afgaan op de tekstuele aanwezigheid van de diverse conciliedocumenten in de tekst van de catechismus, is er maar één conclusie mogelijk: het Tweede Vaticaans concilie kleurt deze catechismus, en wel heel nadrukkelijk. Wij treffen niet minder dan 545 citaten en 276 verwijzingen, ontleend aan het Tweede Vaticaans concilie, in de tekst aan. Daarvoor werd geput uit alle zestien conciliedocumenten. De vraag is echter hoe deze citaten en verwijzingen in feite functioneren, en wel in relatie tot wat de Nederlandse bisschoppen (maar wij hadden ook naar andere kroongetuigen kunnen verwijzen) bij de sluiting van de kerkvergadering in 1965 'de grondinzichten' van het concilie noemden. Daarbij wezen zij toen op 'de eerbied

voor en de waarde van de menselijke persoon; de eerbied voor de geloofs-overtuiging van anderen; de verbondenheid van het volk Gods, priesters en leken; de geordende democratisering in het praktisch besturen; de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de wereld, de vrede en het geluk van de mensen; en de verhouding tot medechristenen en niet-christenen'. Wordt aan deze en andere grondinzichten van het Tweede Vaticaans concilie recht gedaan, telkens wanneer de samenstellers van de catechismus zo rijkelijk putten uit de teksten van het concilie?

Met deze vraag komen wij op het terrein van de hermeneutiek, het interpretatieproces met betrekking tot – in dit geval – de documenten van het Tweede Vaticaans concilie. Welke uitleggingsregels moeten wij in verband met die documenten hanteren? Zeker is dat, zolang concilieteksten nog in het leven en de leer van de kerk ingebracht worden, dit interpretatieproces geen afgesloten geheel vormt. Dat de samenstellers van de *Katechismus van de katholieke kerk* bij hun gebruikmaking van het gedachtegoed van het Tweede Vaticaans concilie vanuit hun actuele historische context aan dat interpretatieproces ook een eigen bijdrage hebben geleverd, ligt dan ook voor de hand. Maar die bijdrage moet wel recht doen aan de intenties van het Tweede Vaticaans concilie, ook op het punt van de interpretatie. Ten behoeve van een zo goed mogelijke beoordeling daarvan beschikken wij inmiddels over een aantal criteria of richtingwijzers.

Het Tweede Vaticaans concilie heeft zelf al enkele uitleggingsregels aange-reikt. Eén daarvan is de door de concilievaders in verband met de zestien documenten aangebrachte nomenclatuur: wij hebben te maken met constituties (dat zijn basisdocumenten met een blijvende waarde en een grote doctrinaire importantie), met decreten (die in een bepaald opzicht kunnen worden opgevat als praktische, pastorale toepassingen van hetgeen in de constituties theologisch wordt uiteengezet), en ten slotte met verklaringen (die toch vooral het resultaat zijn van een op dat moment bereikte consensus, maar waarvan een meer evenwichtige uitkristallisatie, bijvoorbeeld op grond van gesprekken met andere kerken op kortere of langere termijn te verwachten valt). Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat citaten, ontleend aan een bepaald decreet, gelezen zouden moeten worden in het licht van hetgeen daarover meer globaal in een constitutie staat vermeld.

Ook de deelnemers aan de hierboven genoemde synode van 1985 hebben zich heel expliciet met de vraag naar de hermeneutiek van het Tweede Vaticaans concilie bezig gehouden. In hun eindrapport schrijven zij: 'De theologische interpretatie van de leer van het concilie moet alle documenten in beschouwing nemen in hun nauwe betrekking op elkaar, waardoor het mogelijk wordt de volledige betekenis van de uitspraken van het concilie, die vaak zeer complex zijn, te begrijpen en uiteen te zetten. Er moet speciale aandacht besteed worden aan de vier grote constituties van het concilie, sleutels voor de interpretatie van de andere decreten en verklaringen. Het pastorale karakter van de documenten moet niet gescheiden worden van de

dogmatische kracht ervan. Evenzo moet men zich ervoor hoeden de letter van de geest te scheiden. Bovendien moet het concilie begrepen worden in zijn continuïteit met de grote traditie van de kerk; maar tegelijkertijd geeft de leer van het concilie ons licht voor de kerk en de mensen van onze tijd⁴⁷.

Lezing van de *Katechismus van de katholieke kerk* heeft ons tot de conclusie gebracht dat de uiteindelijke auteurs van deze catechismus er niet naar gestreefd hebben, rekening houdende met de bovenstaande criteria, het interpretatiepotentieel van het Tweede Vaticaans concilie zo goed mogelijk uit te buiten. Daarvoor is deze catechismus te zeer een symptoom van een vanuit Rome deels op verzoek van diverse particuliere kerken gestuurd beleid dat erop gericht is het collectieve confessioneel-katholieke identiteitsbesef te bewaren en zo mogelijk te versterken. 'Door de rangen te sluiten rond een dogmatische, ethische, disciplinaire kerkelijke eenheid wordt verhoopt dat de kerk zich ook krachtiger kan opstellen in de hedendaagse samenleving⁴⁸. Met dat doel voor ogen worden de eerder opgesomde grondinzichten van het Tweede Vaticaans concilie eerder gerelativeerd dan gesauveerd.

47 *Archief van de Kerken* 41 (1986) 137-151; citaat op 139.

48 H. Lombaerts, 'Geloofsontwikkeling en geloofscommunicatie. Het debat over een catechismus voor volwassenen', in: J. Bulckens en P. Cooreman (redactie), *Kerkelijk leven in Vlaanderen anno 2000. Opstellen voor professor dr. Jan Kerkhofs bij zijn emeritaat*, Leuven/Amersfoort 1989, 231.